

Kirja-arvio

Lauri Haapanen

Näkökulmia tarinalliseen journalismiin

Lassila-Merisalo, Maria (2020). *Tarinallinen journalismi*. Tampere: Vastapaino, 176 s.

Tarinoita on täynnä jokapäiväinen elämämme ja ymmärrettävästä syystä: ne vaikuttavat meihin syvemmin kuin muunlaiset tiedonvälittämisen keinot. Myös journalistisessa kerroksessa tarinoiden merkitys on korostunut, ja kun tarinallisesta journalismista ilmestyy suomeksi kirja, on ilmeistä – jos ei sentään aivan itsestään selvää, onhan meillä muitakin osajia – että sen tekee Maria Lassila-Merisalo. Hän on tutkinut aihepiiriä parikymmentä vuotta (esim. Lassila 2001; Lassila-Merisalo 2009; 2014; 2016; 2017) ja suorittanut ”täydentävät opinnot”, kuten hän itse sanoo, toimittajana ja kouluttajana.

Elokuussa 2020 ilmestynyt *Tarinallinen journalismi* rakentuu kolmesta osasta. Osa 1, *Opas* (76 sivua), antaa näkökulmia ja konkreettisia vinkkejä tarinalliseen journalistiseen kirjoittamiseen. Lisäksi se aktivoi lukijaa harjoituksilla ja esittelee kolme merkittävää journalistista tarinankertojaa, Veikko Ennalan, Matti Jämsän ja Ilkka Malmbergin. Vinkit ovat oivaltavia ja uskottavia, ja vaikka samanlaista sisältöä toki löytyy feature-opaista maailmalta, on kotimainen kieli ja konteksti lyömätön lisäarvo. Osa 2, *Kriittinen katsaus* (26 sivua), tarkastelee journalistisen tarinankerronnan kehitystä ja olemusta. Se riittää niukin naukin kirjoituskurssin teoreettiseksi taustalukemistoksi, mutta yliopistokontekstissa sitä on paikallaan laajentaa myös muulla kirjallisuudella. Osa 3, *Lukemisto* (50 sivua), sisältää kolme lehtijuttua, jota kutakin Lassila-Merisalo analysoi. Kolmen jutun valitseminen nostaa ne toki korosteisesti tikunnokkaan, mutta kirjan journalistisessä käsittelyssä nämä hahmottuvat tosiaankin esimerkkeinä, eivät kolmen kärkenä kautta aikain. Ne ovat makupaloja, mutta tuovat myös hyvin esiin narratiivisten keinojen ja journalistisen totuusvaatimuksen ongelmallista suhdetta.¹

Niin, kirjan käsittelytapaa voi tosiaan kuvata *journalistiseksi*. Tarkoitin tällä ensinnäkin sitä, että teksti on kauttaaltaan napakkaa ja sulavaliikkeistä, mikä ei journalistisen kirjoittamisen dosentilta yllätä; Lassila-Merisalolle *joki* on hyvän tarinan vertauskuva, ja joen tavoin myös hänen oma kerrontansa virtaa pidäkkeettömästi. Toiseksi journalistisuus näkyy myös siinä, että asioita, joita lukija tuskin kyseenalaistaa, ei aina lähteytetä.² Ja muilla lähdeviitteillä ei rikota tekstipintaa, vaan ne löytyvät loppuviitteistä.

Kolmanneksi juoni etenee analyyttisyyden sijaan ennemminkin asiasta toiseen assosioiden – toki niin, että jokainen siirtymä tuntuu loogiselta kuin hyvässä tarinassa ikään. Tämä johtaa siihen, ettei väliotsikoihin pidä hakemistomielessä liiaksi luottaa³: se, mitä kaikkea Lassila-Merisalo haluaa sanoa, tulee selväksi vain lukemalla kirja alusta loppuun, ja ottaen huomioon kirjan solakat mittasuhteet, näin toimii vaivatta ja mielellään.

(Asiasanahakemisto olisi kyllä ollut paikallaan). Ja journalistisuutta henkii vielä se, että Lassila-Merisalo ei todellakaan sano *kaikkea*, mitä aihepiiriin voisi ajatella liitettävän, vaan vain sen, minkä katsoo tarpeelliseksi sanoa.⁴

Niin, kaikkea ei tosiaan *Tarinallisessa journalismissa* sanota, ja hyvä niin. Yhden näkökulman kuitenkin koen tästä(kin) oppaasta puuttuvan.

Minkälainen on vastuullinen journalistinen juttuprosessi?

Se todellisuus, jota toimittaja havainnoi, ei ole siirrettävissä sellaisenaan musteeksi paperille. Sen sijaan toimittaja ”määrää muodon ja muovaa materiaalin tarinaksi” (s. 14), minkä seurauksena juttu on ”lukemattomien kirjoittajansa tekemien valintojen summa” (s. 133). Toisin sanoen journalistinen juttu on itsenäinen ja omajuoninen kokonaisuus, ei kuvaus tai selvitys juttuun johtaneesta työprosessista.

Tarinallinen journalismi opastaa ”vastuullisten journalististen tarinoiden kirjoittamiseen” (s. 8), ja tähän tarkoittaa sitä, että kun toimittaja *määrää, muovaa ja valitsee*, sen tulee tapahtua *vastuullisesti*. Mutta mutta... kirja kyllä nimeää vastuullisuuden ja vastuuttomuuden riskinpaikkoja muttei tarjoa niihin normatiivisia ratkaisuja, joita lukija voisi omassa vastuullisuuteen pyrkivässä kirjoitustyössään seurata.

Murteiden käytössä on kuitenkin syytä olla tarkkana. Tarkasti litteroitu teksti muuttuu helposti käsittämättömäksi, joten kirjoittajan on valittava, mitkä ilmaisut säilyttää murteellisina ja miten ne stilisoi. (s. 65–66.)

Mutta miten nämä valinnat tehdään vastuullisesti?

Tarinan kirjoittaminen on aina valintaa. Tarina edellyttää tiettyä yksinkertaistamista, mutta mutkia ei saa oikoa eikä juonta taivutella vetävämäksi. (s. 77.)

Milloin hyväksyttävä yksinkertaistaminen muuttuu vastuuttomaksi oikomisiksi tai taivuteluksi?

Ihmisen vaiheiden kertominen on kuin lasten pulmatehtävä, jossa yhdistetään pisteitä toisiinsa ja rakennetaan näin looginen kokonaisuus. Todellisuudessa pisteitä on paljon eikä linja piirry välttämättä suorinta reittiä, vaan matkalla saattaa tulla takapakkia ja solmuja. Ne voivat heikentää juttuun dramaturgiaa, ja toimittajalle saattaa tulla houkutus yhdistää pisteitä toisiinsa liiankin oikaisevilla linjoilla ja ronskeilla otteilla. (s. 108.)

Milloin linja oikaisee liiaksi ja ote on vastuuttoman ronski?

Tietysti ymmärrän, että ”lakipykälä”, edes löyhiä sellaisia, ei parane mennä antamaan. Erityisesti tarinallisessa journalismissa – erotuksena tiiviisiin uutispätkiin, jotka noudattelevat uutiskriteereitä ja kärkikolmiota – valmis juttu ja sitä edeltävä työprosessi voivat olla mitä vain, ja niinpä eettisille tulkinnoille on jätettävä tilanteisuuden vapaus. Mutta jotain asialle olisi kuitenkin tehtävissä, kuten seuraavaksi omaan tutkimukseeni nojaten esitän.

Siteerauksesta eli siitä, miten haastattelupuhetta tulisi kirjallisiksi sitaateiksi muokata, annetaan toimitustyön oppaissa vain yleisiä ohjeistuksia, ja vähänpä siteerauksesta puhutaan toimituksissakaan: kunhan juttu on hyvä eikä haastateltava valita, toimittajan ei tarvitse siteerausprosessejaan avata saati perustella. Väitöskirjaani varten keräsin kuitenkin nauhoituksia haastatteluista ja niiden pohjalta tehdyt lehtijutut sitaateineen, ja tämän aineiston vertailu paljasti (inho)realistisesti sen, miten sitaatteja muokataan (Haapanen 2017). Sittemmin olen käyttänyt tätä aineistoa opetuksessa, ja sen pohjalta on voitu hyvin konkreettisella tasolla ja tavalla keskustella siitä, miten vähän tai paljon sitaatteja saa – ja pitää – muokata.

Tämä esimerkkini on skaalattavissa journalistiseen kirjoittamiseen yleisemmin eli siihen prosessiin, jossa toimittaja valitsee ja muovaa todellisuudesta uutisia ja tarinoita: kunhan juttu on hyvä eikä haastateltava valita, toimituksessa luotetaan siihen, että toimittaja on tehnyt juttunsa vastuullisesti, eikä kysellä työprosessin yksityiskohdista. Yleisön puolestaan ei auta kuin luottaa toimittajiin, joskin tämä luottamus on viime aikoina rapistunut.

Se, mitä siis jään *Tarinalliselta journalismilta* kaipaamaan, on neljäs luku, *Prosessi*, joka olisi tehnyt lukijalle näkyväksi yhden tai pari jutuntekoprosessia alusta loppuun kertomalla, mitkä tapahtumat on valittu mukaan, miksi tarina on päätetty kertoa juuri valitulla tavalla, ja minkälaisia pohdintoja on käyty, että tekstipinta on hioutunut sellaiseksi kuin on? Kurssikirjakäytössä ja itseopiskelussa tällainen luku olisi johdatellut luontevasti pohdiskelemaan sitä, missä menee vastuullisen ja vastuuttoman tarinankerronnan raja- maasto. Se olisi osallistunut myös alan sisäiseen eettiseen keskusteluun esimerkiksi siitä, miten tarinalliset keinot soveltuvat nopeatempoiseen uutistyyöhön⁵, ja tukenut yleisön medialukutaitoja alleviivaamalla, että paraskaan journalistinen juttu ei heijasta todellisuutta sellaisenaan vaan on yksi tapa esittää se.

Kuten Lassila-Merisalo sanoo, tarina ei ole journalistinen juttutyyppi vaan ominaisuus, jota tekstissä voi olla enemmän tai vähemmän; reportaasissa ja laajoissa henkilökuville se on usein läpileikkaavaa, mutta kyse voi olla myös ”vain” uutisjuttua höystävästä anekdootista, dialoginpätkästä tai kuvailevasta aloituksesta (joista viimeksi mainitusta on tullut jo suoranainen riesa). Toisin sanoen tarinallisia keinoja voidaan käyttää monenlaisissa jutuissa, ja sen myötä tarinallisuus koskettaa toimittajia laajasti. Niinpä journalististen työprosessien tekeminen entisestään näkyvämmäksi syventäisi sitä näkemystä, jonka mukaan tarina voi olla journalismin *uusi objektiivinen*. Tuo sanavalinta on minun, ei Lassila-Merisalon, mutta siihen ajatukseen hänen sivulla 96 vastaansanomattomasti esittämä argumentointinsa ajatukseni vie:

Tarinallinen journalismi hahmotetaan usein objektiivisen journalismin vastakohdaksi. Tällöin tulee määritellä tarkemmin, mitä objektiivisuudella itse asiassa tarkoitetaan, erityisesti suhteessa todellisuuteen. Uskotaanko, että mitä objektiivisempi teksti on, sitä uskollisempi se on todellisuudelle. Perinteinen uutinen esittää itsensä totuutena ja antaa lukijalle hyvin vähän työkaluja kyseenalaistaa itseään. Tarinallinen juttu taas usein korostaa olevansa yksi tulkinta todellisuudesta ja avaa siten mahdollisuuksia myös muihin tulkintoihin. Näin tarinallinen juttu voi itse asiassa olla rehellisempi todellisuutta kohtaan, ja tämän logiikan perusteella tarinallisen jutun kirjoittaja voi kokea tekevänsä objektiivisempaa journalismia.

Kirjallisuus

- Haapanen, Lauri (2017). Quoting Practices in Written Journalism. Artikkelimuotoinen väitöskirja. Helsingin yliopisto. Saatavilla: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/174618> (luettu 15.12.2020).
- Lassila, Maria (2001). Fakta fiktion keinoin. Nonfiktiota Helsingin Sanomien Kuukausiliitteessä ja Imagessa. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitos. Saatavilla: <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/8579> (luettu 15.12.2020).
- Lassila-Merisalo, Maria (2009). *Faktan ja fiktion rajamailla. Kaunokirjallisen journalismin poeetiikka suomalaisissa aikakauslehdissä*. Väitöskirja. Jyväskylä studies in humanities 113. Jyväskylä. Saatavilla: <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/19891> (luettu 15.12.2020).
- Lassila-Merisalo, Maria (2014). Story first – Publishing narrative long-form journalism in digital environments. *Journal of Magazine and New Media Research* 15:2. Saatavilla: <https://aejmcmagazine.arizona.edu/Journal/Summer2014/LassilaMerisalo.pdf> (luettu 14.12.2020).
- Lassila-Merisalo, Maria (2016). Beyond text-orientation: Three potential directions of development for digital narrative journalism. *Nordicom Information* 38:2, 62–66.
- Lassila-Merisalo, Maria (2017). “I changed my life’s course”: The impact of the Helsingin Sanomat Foundation fellowship on the career path of a journalist. *Journalism* 19:6, 860–876. <https://doi.org/10.1177/1464884917714874>

Viitteet

¹ Ensimmäinen jutuista on **Esa Keron** Bangkok (*Helsingin Sanomien Kuukausiliite* 1986), jossa kirjoittaja kertoo tutustumisestaan prostituoitujen palveluihin. Tarkistettavissa olevien faktojen sijaan juttu on kirjoittajan tulkinta kokemuksistaan, ja kuten Kero itse toteaa, juttua kirjoittaessaan hänellä ei ollut riviäkään muistiinpanoja – paperilla. Toinen jutuista on **Matti Kuuselan** Armin kaunis päivä (*Aamulehti Valo* 2006), jossa kirjoittaja kertoo koiransa viimeisestä päivästä. Kirjoittaja ei toki väitä pääsevänsä lemmikkinsä pään sisälle, mutta ottaen huomioon, ettei juttuprojektista ollut vielä tietoaakaan tuona tunteikkaana päivänä, ihmisen muistin kyky ja valikoivuus suhteessa journalismin totuusvaatimukseen herättää kysymyksiä. Toisen tavoin myös kolmas juttu edustaa Lassila-Merisalon ”yhden naisen slaavilaismelankolista koulukuntaa”, joka on vastaveto onnellista tai vähintään toiveikasta loppua edellyttävälle angloamerikkaishenkiselle tarinankerronalle. Kyseessä on **Ulla Ahvenniemen** kirjoittama juttu Tänään voin leikkiä Lainan kanssa (*Kodin Kuvalehti* 2017), joka kertoo isän näkökulman tyttärensä vakavaan sairauteen. Juttu on kirjoitettu minämuotoon, eli kuin yhdeksi pitkäksi sitaatiksi, mikä on ”eettisesti vaativaa”, kuten Lassila-Merisalo sanoo (s. 59).

² Esimerkiksi aloituksia käsitellessään Lassila-Merisalo kirjoittaa, että “[l]ukijat eivät lue juttuja välttämättä kovinkaan rationaalisesti. Moni saattaa ohittaa otsikot ja ingressit ja aloittaa lukemisensa suoraan varsinaisen tekstiosuuden eli leipätekstin aloituksesta, ja siksi sen tulee olla mahdollisimman itsenäinen” (s. 62). Tieteellisessä diskurssissa tähän kaipaasi lähdeviitteen – tai selvemmin artikuloituna tiedon siitä, mikäli kyseessä on valistunut arvaus – mutta tämän kirjan virrassa lukijan on helppo nökytellä väitteelle.

³ Esimerkiksi sisällysluettelon perusteella kaikki se, mitä tapahtuu *Aloita houkuttelevasti* ja *Lopeta tietoisesti* alaotsikoiden välissä – ja sehän se on tarinan pihvi! –, tulisi muka kuitattua neljällä ja puolella sivulla alaluvussa *Kuljeta tarinaa*. Näin ei ole, vaan tärkeää asiaa on ripoteltu ympäri ykkösosaa, ja myös kakkoseen, jossa käsitellään tarinallisen kirjoittamisen kolmea sudenkuoppaa, lähdekritiikin puutetta, ylitulkintaa ja tunteiden tuputtamista (s. 106–112).

⁴ Esimerkiksi *Journalistin ohjeita* käsitellään vain kohdassa, jossa toimittajan kerrotaan tekeytyneen teinitytöksi paljastaakseen nettipalstojen irtokkaan keskustelukulttuurin, ja vain yhden ohjeen osalta (s. 37). Journalismin (historian) sukupuolittuneisuutta liu'utaan puolestaan käsittelemään sen jälkeen, kun on puhuttu gonzo-journalismista ja tehty havainto sen korostetusta maskuliinisuudesta (s. 58).

⁵ Hiljattain Sonja Saarikoski nosti narratiivisen journalismin riskejä esiin toimittajien ammattilehdessä *Journalistissa* (8/2020, 28–29; <https://www.journalisti.fi/artikkelit/2020/8/kuvailu-olvitt-artikkeli-mutta-kun-toimittaja-ryhtyy-tarinoimaan-saattaa-mukaan-lipsahtaa-valheita-sonja-saarikoski-kirjoittaa/>), ja Tampereen yliopiston kirjallisuudentutkijoiden Kertomuksen vaarat -projekti (2017–2020) on ruotinnut Facebook-ryhmässään säännöllisesti myös journalistisia tekstejä (<https://www.facebook.com/KertomuksenVaarat>).